

УДК 341.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.29>

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ МЕХАНІЗМІВ КОНТРОЛЮ ЗА ТРАНСФЕРОМ ТОВАРІВ І ТЕХНОЛОГІЙ ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ РЕГУЛЯТОРНИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ВІДПОВІДНІЙ СФЕРІ

Бенедик Я.С.,
*кандидат юридичних наук,
молодший науковий співробітник науково-дослідної частини
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-8909-7675
e-mail: yana.benedyk@knu.ua*

Бенедик Я.С. Вплив міжнародних механізмів контролю за трансфером товарів і технологій подвійного призначення на розвиток національного регуляторних інструментів у відповідній сфері.

Статтю присвячено характеристиці ключових міжнародних інструментів у сфері контролю за трансфером товарів і технологій подвійного використання та особливостям їхнього впливу на формування й розвиток механізму експортного контролю України. Попри те, що основи міжнародно-правової співпраці у відповідній сфері було закладено договорами у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення (Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, Конвенція про біологічну зброю, Конвенція про хімічну зброю), її регуляторне ядро становлять акти, ухвалені в межах багатосторонніх режимів (груп) експортного контролю (Комітет Цангера, Група ядерних постачальників, Австралійська група, Режим контролю за ракетними технологіями, Вассенаарська домовленість), які утім не мають загальнообов'язкового характеру.

Спрощена процедура ухвалення регуляторних інструментів, якими визначаються базові принципи й встановлюються вимоги до процедури контролю за передачею товарів і технологій подвійного використання, а також визначаються їхні переліки, у межах багатосторонніх експортних груп, дозволяє оперативніше реагувати на виклики, що постають перед міжнародним співтовариством, зважаючи на динаміку науково-технічного розвитку та відтак появу, між іншим, нових матеріалів, устаткування, програмного забезпечення, які потенційно можуть бути використані для розробки новітніх видів озброєнь масового ураження. Водночас недолік відповідної регуляторної гнучкості полягає у тому, що ефективність міжнародної співпраці у релевантній сфері безпосередньо залежить від сумлінності дотримання державами настанов актів «м'якого» права.

Наразі Україна є стороною усіх договорів у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення та учасницею ключових багатосторонніх груп експортного контролю, що безпосередньо вплинуло на специфіку національної системи контролю за міжнародною передачею товарів і технологій подвійного використання. Національний інституційно-правовий механізм загалом відтворює ключові принципи контролю за передачею товарів і технологій подвійного використання, відображених у релевантних міжнародних договорах та актах багатосторонніх груп експортного контролю. Водночас Єдиний список товарів подвійного використання потребує оновлення відповідно до змін в переліках контрольованих товарів, відображених у керівних принципах багатосторонніх експортних режимів.

Ключові слова: товари подвійного призначення, технології подвійного призначення, міжнародні договори у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення, багатосторонні режими/групи експортного контролю, Організація Об'єднаних Націй, Вассенаарська домовленість.

Benedyk Ya.S. The influence of international control mechanisms over the transfer of dual-use items on the development of national regulatory instruments in the relevant area.

The article is devoted to the characteristics of key international instruments in the field of control over the transfer of dual-use goods and technologies and the specifics of their influence on the formation and development of the export control mechanism of Ukraine. Even though the foundations of international legal cooperation in the relevant field were laid by treaties in the field of non-proliferation of weapons of mass destruction (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Convention on Biological Weapons, Convention on Chemical Weapons), its regulatory core consists of acts adopted within the framework of multilateral regimes (groups) of export control (Zanger Committee, Nuclear Suppliers Group, Australian Group, Missile Technology Control Regime, Wassenaar Agreement), which, however, are not legally binding.

The simplified procedure for the adoption of regulatory instruments, which define the basic principles and establish requirements for the procedure for control over the transfer of dual-use goods and technologies, as well as determine their lists, within the limits of multilateral export groups, allows for a prompt response to the challenges faced by the international community, taking into account the dynamics of scientific and technical development and hence the emergence, among other things, of new materials, equipment, software, which can potentially be used to develop the latest types of weapons of mass destruction. At the same time, the lack of appropriate regulatory flexibility lies in the fact that the effectiveness of international cooperation in the relevant field directly depends on the conscientious observance by states of the guidelines of “soft” law acts.

Currently, Ukraine is a party to all treaties in the field of non-proliferation of weapons of mass destruction and a member of key multilateral export control groups, which directly affected the specifics of the national system of control over the international transfer of dual-use goods and technologies. The national institutional and legal mechanism generally reproduces the key principles of control over the transfer of dual-use goods and technologies reflected in relevant international treaties and acts of multilateral export control groups. At the same time, the Single List of Dual-Use Goods needs to be updated in accordance with the changes in the lists of controlled goods reflected in the guidelines of multilateral export regimes.

Key words: dual-use goods, dual-use technologies, non-proliferation treaties, multilateral export control regimes/groups, United Nations Organisation, Wassenaar Arrangement.

Постановка проблеми. Міжнародне співробітництво у сфері контролю за передачею товарів і технологій подвійного використання базується на складній системі правових, насамперед репрезентованих міжнародними договорами у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення, та квазіправових інструментів, які охоплюють комплекс актів «м'якого» права, що ухвалюються у межах багатосторонніх груп (режимів) експортного контролю. Така гетерогенність інструментів правового регулювання, з одного боку, слугує запорукою забезпечення гнучкості й динамічності відповідного правового режиму, а з іншого, безпосередньо залежить від сумлінності виконання подекуди «м'яких» зобов'язань та дієвості заходів, що реалізуються державами задля розбудови й планомірної модернізації національних механізмів експортного контролю. Наразі дослідженню окремих аспектів правового режиму контролю за передачею товарів і технологій подвійного використання присвячені численні наукові доробки таких вітчизняних дослідників, як С.П. Галака, О.М. Гришуткін, С.І. Кондратов, І.Е. Новікова, Г.М. Перепилиця, Е.Ю. Ярусевич та ін. Крім того, вказана проблематика знаходиться у повсякчасному фокусі уваги низки зарубіжних науковців, зокрема, М. Кроулі (M. Crowley), М. Дандо (M. Dando), Б. Едвардса (B. Edwards), К. Мішеля (Q. Michel) та ін.

Мета статті полягає у виокремленні специфіки міжнародно-правових механізмів у сфері контролю за передачею товарів і технологій подвійного використання та в окресленні ключових параметрів впливу релевантних міжнародних інструментів на формування національної системи експортного контролю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Базовий елемент міжнародного співробітництва у сфері контролю за обігом товарів і технологій подвійного використання становлять міжнародні договори у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення та пов'язані з ними багатосторонні групи експортного контролю, що охоплюють (а) Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) від 01.07.1968 р. і започатковані на його основі Комітет Цангера та

Група ядерних постачальників, діяльність якої, між іншим, концентрується на підготовці й періодичному оновленні переліків матеріалів та устаткування, включаючи товари подвійного використання, передача яких має підпадати під посилений режим експортного контролю, запроваджуваний сторонами Договору; (b) Конвенцію про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (КБТЗ) від 10.04.1972 р., Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення (КХЗ) від 13.01.1993 р. та Австралійську групу, яка фокусується на координації механізмів експортного контролю і сприянні належній імplementації тематичних зобов'язань державами-учасницями обох Конвенцій шляхом, зокрема, затвердження й регулярного оновлення переліків чутливих біоагентів, хімічних речовин, обладнання, програмного забезпечення і технологій, включаючи товари і технології подвійного призначення; (c) Режим контролю за ракетним технологіями (РКРТ), започаткований у 1987 р. задля встановлення контролю за експортом товарів і технологій, що можуть сприяти створенню систем доставки зброї масового знищення¹. З метою досягнення заявлених цілей РКРТ сприяє (a) постійному обміну інформацією між державами-учасницями, зокрема, шляхом проведення регулярних зустрічей та консультацій, засідань експертних комісій; (b) налагодженню діалогу з державами, які не є учасницями Режиму, та просвітницькій діяльності²; та (c) формуванню гармонізованого режиму експортного контролю стосовно таких товарів шляхом розробки та затвердження Керівних принципів щодо чутливих трансферів, пов'язаних з ракетами [1] та Додатку про обладнання, програмне забезпечення та технології (який, зокрема, охоплює перелік предметів подвійного використання, що можуть бути призначені для розробки, виробництва або застосування систем доставки зброї масового знищення)³ [2].

Таким чином, міжнародна співпраця у сфері контролю за експортом товарів подвійного призначення засновується на комплексі правил, закріплених у договорах про нерозповсюдження зброї масового знищення, які доповнюються і деталізуються настановами, відображеними в рекомендаційних актах, прийнятих у межах багатосторонніх груп експортного контролю, що набувають обов'язкової юридичної сили шляхом їхньої імplementації до національного законодавства держав-учасниць Договорів.

Водночас Організація Об'єднаних Націй, відіграючи вирішальну роль у підтриманні міжнародного миру й безпеки, також сприяє міжнародній співпраці з нерозповсюдження ядерної, хімічної та біологічної зброї масового знищення. При цьому тривалий час у межах її механізмів не існувало будь-якого зобов'язального правового акту, який зосереджував би конкретну увагу на контролі за розробкою, виробництвом, передачею чи застосуванням товарів і технологій подвійного використання, пов'язаних із цими видами озброєнь. У квітні 2004 р. Рада Безпеки ООН прийняла Резолюцію 1540 [3], яка зобов'язує держав-членів, з одного боку, утримуватися від надання у будь-якій формі підтримки недержавним суб'єктам, які намагаються розробити, придбати, виготовити, заволодіти, транспортувати, передавати або використовувати ядерну, хімічну чи біологічну зброю та засоби її доставки (ст. 1), а з іншого – встановити заборону та відповідальність для недержавних суб'єктів за таку діяльність (зокрема, з терористичною метою) (ст. 2).

Хоча вона передусім стосується поширення системи нерозповсюдження зброї масового знищення на недержавних суб'єктів, Резолюція покладає на держави зобов'язання вжити та забезпечити реалізацію ефективних заходів задля встановлення відповідних систем національного контролю не тільки за зброєю масового знищення та засобами її доставки, а також супутніми матеріалами⁴ (ст. 3). Ці зобов'язання стосуються: обліку та забезпечення безпеки виробництва, використання, зберігання чи транспортування таких товарів і технологій (ст.3(a)); їх фізичного захисту (ст. 3(b)); діяльності митних та правоохоронних органів стосовно виявлення, стримування, запобігання та боротьби з незаконною торгівлею та брокерською діяльністю (посередництвом)

¹ За виключенням пілотованих літальних апаратів.

² Див., наприклад, The Missile Technology Control Regime. Annex Handbook. URL: <https://ftp.idu.ac.id/wp-content/uploads/ebook/tdg/MILITARY%20PLATFORM%20DESIGN/MISSILE%20TECHNOLOGY%20CONTROL%20REGIME.pdf>.

³ Додаток постійно оновлюється; востаннє – у березні 2024 р.

⁴ У офіційній версії Резолюції англійською мовою використовується словосполучення «*related materials*», що за змістом фактично поглинає і товари подвійного використання, пов'язані зі зброєю масового знищення та засобами її доставки.

щодо таких товарів і технологій (ст. 3(c)); запровадження відповідної системи експортного контролю¹ (ст. 3(d))².

Також Резолюція підкреслила особливе значення для реалізації її цілей національних контрольних списків та закликала держави-члени, за необхідності³, якнайшвидше їх розробити (ст. 6). Хоча з метою контролю за виконанням і задля сприяння співпраці та технічній допомозі в ефективному впровадженні Резолюції був створений спеціальний Комітет 1540, ним на відміну від санкційних комітетів ООН [4], не було створено будь-яких переліків товарів і технологій, у тому числі подвійного використання, які б підлягали експортному контролю чи обмеженням.

Резолюція виходить за межі механізмів, встановлених трьома основними договорами про нерозповсюдження зброї масового знищення, і фактично уперше на такому рівні й у настільки широкому форматі акцентує увагу на необхідності встановлення системи регулювання та контролю не тільки зброї масового знищення, але й засобів її доставки, а також матеріалів, обладнання та технологій, які можуть бути використані для їх розробки, виробництва або застосування, тобто товарів подвійного використання, та встановлює відповідний облігаторний механізм.

Отже, між визначеними Резолюцією зобов'язаннями, міжнародними договорами щодо нерозповсюдження зброї масового знищення та багатосторонніми режимами експортного контролю фактично існує синергетичний зв'язок. Із залученням якомога більшого кола держав до нерозповсюдження зброї масового знищення, систем її доставки та суміжних матеріалів серед недержавних суб'єктів, Резолюція водночас закладає основи універсалізації контролю за розробкою, виробництвом, зберіганням, трансфером та використанням (життєвим циклом) товарів і технологій подвійного використання, відкриває можливості для створення стандартів експортного контролю за межами багатосторонніх режимів, даючи надію на майбутню формалізацію цієї системи та її переміщення у площину загальнообов'язкових правил («*hard law*»).

Вассенаарська домовленість про контроль за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання (Вассенаарська домовленість) це ще один багатосторонній режим експортного контролю, який, на відміну від розглянутих попередньо режимів, не спирається на конкретний міжнародний договір про нерозповсюдження зброї масового знищення та зосереджує увагу на звичайних озброєннях і пов'язаних з ними товарах та технологіях подвійного використання.

Започаткований у 1995 р. [5, с. 1] з метою «зміцнення міжнародної і регіональної безпеки й стабільності шляхом сприяння прозорості передачі конвенційної зброї та товарів і технологій подвійного використання» [5, с. 4], механізм Вассенаарської домовленості фактично є наступником Координаційного комітету з експортного контролю (Coordinating Committee on Multilateral Export Controls – COCOM)⁴ – міжнародної інституції часів Холодної війни, яка створювалася країнами Заходу в 1949 р. задля встановлення багатостороннього контролю над експортом до СРСР і інших держав Ради економічної взаємодопомоги та припинила існування у 1994 р. з огляду на розпад Радянського Союзу [6].

Вассенаарська домовленість за своєю суттю є добровільним, багатостороннім режимом експортного контролю, що діє на основі консенсусу та взаємної співпраці між державами-учасницями. Так, відповідно до підрозділу VII «Засідання та адміністрація» Початкових елементів (*Initial Elements*)⁵, затверджених на пленарному засіданні держав-учасниць 11-12 липня 1996 р., зі змінами, схваленими пленарним засіданням 6-7 грудня 2001 р. [5, с. 8], рішення стосовно вдосконалення механізму Домовленості, перегляду переліків контрольованих предметів, координації зусиль для сприяння розвитку систем експортного контролю, створення спеціальних робочих груп та

¹ Насамперед шляхом унормування в законодавстві правил здійснення експорту, транзиту, перевалки, реекспорту таких товарів, фінансування такої діяльності, пов'язаних з нею послуг, а також встановлення контролю за кінцевими користувачами. Це також стосується запровадження відповідної системи покарань за порушення цих правил.

² Водночас відповідно до ст. 5 жодне із зобов'язань, викладених у Резолюції, не повинно тлумачитися таким чином, щоб суперечити правам та зобов'язанням держав-учасниць за ДНЯЗ, КХЗ та КБТЗ чи підмінити їх, або змінювати обов'язки Міжнародного агентства з атомної енергії або Організації із заборони хімічної зброї.

³ Хоча Резолюція не конкретизує які випадки підпадають під категорію «необхідність», вважатимемо, що вона виникатиме там, де такі переліки не були запроваджені взагалі (наприклад, на відміну від країн-учасниць багатосторонніх експортних режимів, переважна більшість яких їх імплементувала).

⁴ Певний час Вассенаарська домовленість послуговувалася переліками товарів, створеними КоКоМом, аж поки у межах Домовленості не були розроблені та затверджені державами-учасницями власні.

⁵ Один з установчих документів Вассенаарської домовленості.

інших питань, що становлять взаємний інтерес, ухвалюються на основі консенсусу на пленарних засіданнях, які проводяться щонайменше один раз на рік під головуванням однієї з держав-учасниць на основі щорічної ротації. Фінансові потреби механізму Домовленості забезпечуються шляхом затвердження пленарними засіданнями щорічних бюджетів. Підтримання сталості роботи механізму і виконання затверджених на пленарних засіданнях рішень забезпечується його секретаріатом.

З оглядку на вказане механізм Вассенаарської домовленості базується на системі рішень періодично ухвалюваних державами-учасницями й постійно діючому секретаріаті, діяльність якого забезпечуються за рахунок щорічних бюджетних внесків держав-учасниць. На основі відповідних характеристик видається можливим зробити висновок, що механізм Вассенаарської домовленості являє собою «м'яку» міжнародну організацію, зважаючи, зокрема, на відсутність класичного для міжурядових організацій статуту, укладеного у формі міжнародного договору, спрощеної інституційної будови, відсутність зобов'язального характеру рішень, які ухвалюються державами-учасницями на засадах взаємної згоди¹.

Таким чином, Вассенаарська домовленість фактично існує у двох площинах. З одного боку, як політичний інструмент, оскільки механізм Домовленості використовується у якості форуму, що об'єднує держави-учасниць для узгодження національних політик та здійснення обміну інформацією, побудови підґрунтя для довіри та співпраці між ними. З іншого ж боку, Домовленість є практичним засобом узгодження дій та гармонізації законодавства держав-учасниць у сфері обігу конвенційних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання.

У межах Вассенаарської домовленості були розроблені та затверджені керівні принципи, елементи та процедури (так звані «найкращі практики» – *best practices*) [7], якими задля реалізації цілей Домовленості держави-учасниць погодилися послуговуватися як основою прийняття рішень у межах національних правопорядків та політики (підрозділ II.7 Початкових елементів), та спеціальні контрольні переліки – Перелік товарів та технологій подвійного використання (*Lists of Dual-Use Goods and Technologies*) та Перелік воєнного спорядження (*Munitions List*) [8], які періодично оновлюються та визначають предмети, щодо яких держави-учасниць повинні здійснювати ефективний контроль з метою запобігання їх неавторизованого експорту чи реекспорту (підрозділ III Початкових елементів).

Перелік товарів та технологій подвійного використання² містить дев'ять специфічних категорій предметів (умовно – загальний перелік), та два додаткових переліки – чутливих (*Sensitive List*) та особливо чутливих (*Very Sensitive List*) товарів і технологій³.

Слід зауважити, що Перелік містить кілька застережень щодо обсягу та предмету контролю і не поширює свою дію на: (а) технології⁴, мінімально необхідні для встановлення, експлуатації, технічного обслуговування (перевірки) або ремонту предметів, які не контролюються або дозвіл на експорт яких отримано; (б) загальнодоступні технології⁵, фундаментальні наукові дослідження⁶ або на мінімально необхідну інформацію для заявки на патент; (с) загальнодоступне програмне забезпечення, а також (е) об'єктний код⁷ мінімально необхідний для встановлення, експлуатації, обслуговування (перевірки) або ремонту предметів, дозвіл на експорт яких отримано [8, с. 3].

¹ Про такі типи організацій більш детально див: Di Stasi A. About Soft International Organizations. *Evolutions in the Law of International Organizations* / Edited by R. Virzo, I. Ingravallo, general introduction by N. Blokker, 2015. P. 44-69.

² Постійно оновлюється; остання редакція від грудня 2022 р.

³ У цих переліках здійснено аналогічний поділ на дев'ять категорій та використовуються відповідні номенклатурні шифри.

⁴ Під технологіями у Переліку розуміється спеціальна інформація, потрібна для розробки, виробництва чи використання продукту, що може приймати форми технічних даних (креслення, плани, діаграми, моделі, формули, таблиці, інженерні розробки, конструкції та специфікації, посібники та інструкції, написані або записані на інших носіях або пристроях, таких як диск, стрічка, постійні запам'ятовуючі пристрої) та технічної допомоги (інструктаж, навчання навичкам та практичним знанням, консультаційні послуги; може передбачати передачу технічних даних) [8, с. 236].

⁵ Загальнодоступною є технологія або програмне забезпечення, яке стало доступним без обмежень на його подальше розповсюдження. Обмеження авторського права, не виводить технологію чи програмне забезпечення у розумінні Переліку за межі цього поняття.

⁶ У розумінні Переліку фундаментальним дослідженням є експериментальна або теоретична робота, яка виконується головним чином для отримання нових знань про фундаментальні принципи явищ або спостережуваних фактів, головним чином не спрямована на конкретну практичну мету або завдання.

⁷ У розумінні Переліку об'єктним кодом є виконувана обладнанням форма зручного вираження одного або кількох процесів/операцій (вихідний програмний код або вихідна мова програмування, яка відповідає системі програмування).

Найкращі практики, розроблені у межах Домовленості, містять конкретні правила та рекомендації і присвячені, зокрема, потенційно дестабілізуючим накопиченням звичайних озброєнь, експорту й реекспорту окремих конвенційних видів озброєнь, транзиту та перевалці, брокерської діяльності в операціях зі зброєю, контролю над нематеріальною передачею технологій¹, трансферу звичайних озброєнь між третіми державами, кінцевим користувачам (*end use*) і кінцевому використанню (*end user*), а також, звісно, товарам і технологіям подвійного використання. У контексті останніх керівні принципи та найкращі практики присвячено критеріям відбору предметів до загального переліку, переліків чутливих та особливо чутливих товарів та технологій, ліцензуванню експортної діяльності (дозвільна система), здійсненню контролю за товарами подвійного використання, не включеними до жодного з переліків (*catch-all clause*), програм внутрішнього контролю для розробників, виробників та експортерів товарів подвійного використання тощо [7].

Хоча Вассенаарська домовленість не передбачає механізму забезпечення виконання погоджених державами-учасницями правил і практик та використання встановлених переліків, відповідно до Початкових елементів у межах діяльності Домовленості з метою координації національних політик між державами-учасницями здійснюється постійний обмін інформацією щодо трансферів звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання та пов'язаних з ними ризиків (підрозділи IV, V та VI). Зокрема, щодо товарів подвійного використання держави-учасниці повинні на постійній основі двічі на рік: (а) повідомляти про усі відмови у видачі ліцензій, здійснені ними щодо держав, які не є учасницями Домовленості, а щодо чутливих та особливо чутливих товарів – в індивідуальному порядку (бажано протягом 30 діб, але не пізніше 60 діб з дня відмови), (б) повідомляти про усі видані ліцензії або здійснені трансфери, що стосуються чутливих та особливо чутливих товарів.

Отже, незважаючи на відсутність юридичної обов'язковості, більшість держав-учасниць імплементують ухвалені пленарними засіданнями рішення у національні правопорядки, досягаючи тим самим цілей Домовленості, як і у випадку з іншими розглянутими експортними режимами, у межах Вассенаарської домовленості реалізація системи експортного контролю та прийняття будь-яких відповідних рішень є виключною прерогативою та відповідальністю кожної держави-учасниці. Тобто досягнуті державами-учасницями домовленості, слугуючи інструментами «м'якого права», легітимізуються на засадах добровільності відповідно до внутрішньо державних механізмів визнання обов'язковості відповідних інструментів шляхом, зокрема, прийняття законодавчих і підзаконних актів і створення належної інституційної системи задля забезпечення ефективності їхнього виконання.

Національний правовий режим експортного контролю товарів подвійного призначення відображає ключові зобов'язання України, що випливають із договорів про нерозповсюдження зброї масового знищення та актів багатосторонніх експортних режимів², і насамперед засновується на положеннях Закону України № 549-IV «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20.02.2003 р [9]. Відповідно до Закону основні елементи державної системи експортного контролю включають встановлення відповідності товарів, які є об'єктами міжнародних передач, найменуванню та характеристиці товарів, віднесених до контрольних списків; надання авторизацій чи висновків для здійснення передачі товарів подвійного призначення або проведення переговорів щодо їхньої передачі; реалізацію митного контролю й оформлення товарів відповідно до правил і процедур, передбачених митним законодавством; притягнення до відповідальності суб'єктів господарювання у випадку порушення ними правил державного експортного контролю.

Правила, передбачені рамковим Законом № 549-IV, доповнюються Постановою Кабінету Міністрів України № 86 «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання» від 28.01.2004 р. [10], якою визначаються

¹ Тобто передача або надання доступу до контрольованих об'єктів за допомогою «нематеріальних» засобів, таких як електронна пошта, вербальне спілкування, навчання або візуальний огляд тощо.

² Україна є стороною усіх договорів про нерозповсюдження зброї масового знищення (Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1994 р.), Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (1975 р.) і Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення (1998 р.)), а також багатосторонніх режимів експортного контролю (Комітет Цангера й Група ядерних постачальників (1996 р.), Вассенаарська домовленість (1996 р.), Режим контролю за ракетними технологіями (1998 р.), Австралійська група (2005 р.)).

вимоги до реалізації митного контролю та митного оформлення товарів подвійного використання, правила щодо обмеження на здійснення міжнародних передач деяких категорій товарів, вимоги до здійснення міжнародних передач товарів, а також закріплюється Єдиний список товарів подвійного використання (у редакції від 11.01.2018 р.). При цьому Постановою кабінету Міністрів України № 920 від 27.05.1999 р. [11] затверджено Положення, яке регламентує порядок надання державних гарантій та гарантій національних кінцевих споживачів щодо цільового використання імпортованих в Україну товарів, які підпадають під експортний контроль, а також параметри здійснення контролю за виконанням гарантій цільового використання контрольованих товарів, що експортуються з України, іноземними кінцевими споживачами.

Центральним органом виконавчої влади, на який покладаються повноваження щодо реалізації державної політики у сфері державного експортного контролю, є Державна служба експортного контролю України (Держекспортконтроль). У межах передбачених законом повноважень інші державні органи також беруть участь в організації системи та здійсненні державного експортного контролю в Україні, зокрема, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, митні та розвідувальні органи тощо.

Серед іншого, у відповідності до приписів міжнародних договорів та рекомендацій експортних режимів, національним законодавством передбачено принцип «catch-all» (ст. 10 Закону № 549), відповідно до якого, заходи митного контролю також застосовуються до товарів, не внесених до Єдиного списку, якщо щодо них Держекспортконтроль отримає від центральних органів виконавчої влади, які здійснюють державний експортний контроль, та розвідувальних органів України, які беруть участь у заходах експортного контролю, інформацію про наміри або можливість їхнього використання у державах-дестинаторах для розробки, виробництва, складання, випробування, ремонту, технічного обслуговування, модифікації, модернізації, експлуатації, управління, зберігання, виявлення, ідентифікації або для розповсюдження зброї масового знищення чи засобів її доставки. Це правило застосовуватиметься також стосовно експорту, імпорту або тимчасового вивезення товарів, не внесених до списків, якщо такі товари ввозяться на територію України з наданням міжнародного імпортного сертифіката на вимогу держави-експортера, або ж, якщо експорт чи тимчасове вивезення таких товарів за межі України здійснюється до держав, стосовно яких резолюціями Ради безпеки ООН, інших міжнародних організацій, членом яких є Україна, чи національним законодавством встановлене повне або часткове ембарго на постачання відповідних товарів¹.

Також за порушення вимог законодавства в галузі державного експортного контролю передбачається притягнення до адміністративної, кримінальної та цивільно-правової відповідальності, а для посадових осіб органів виконавчої влади додатково до дисциплінарної відповідальності (Розділ IV Закону № 549).

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що наразі на універсальному рівні система контролю за товарами й технологіями подвійного використання: (а) відзначається багаторівневістю, є громіздкою та неоднорідною, (б) переважно знаходиться у «гравітаційному полі» нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів їх доставки та контролю за обігом і дестабілюючим накопиченням звичайних озброєнь², (с) реалізується переважно у межах спеціалізованих багатосторонніх режимів експортного контролю та перебуває на етапі остаточного оформлення.

Така система, де Резолюція 1540 створює найбільш узагальнену та широку зобов'язальну рамку, що кореспондує міжнародним договорам про нерозповсюдження зброї масового знищення та імпліцитно схиляє держави до використання доробків первісно добровільних багатосторонніх режимів експортного контролю, здатних більш оперативно реагувати на безпекові виклики у призмі здобутків технічного прогресу та ринкової динаміки, має низку переваг і недоліків.

Насамперед такий механізм, залишаючись гнучким та високо адаптивним з огляду на відсутність до певної межі обов'язковості та примусу, стандартизує списки контрольованих товарів і найкращі практики та одночасно створює рівні умови гри й чіткі вказівки для держав стосовно зміцнення експортного контролю. Водночас, незважаючи на зусилля Резолюції 1540 з універсалі-

¹ Якщо така інформація стане відома будь-якому суб'єкту господарювання (від Держекспортконтролю чи іншим шляхом), він зобов'язаний звернутися за отриманням дозволу на право здійснення експорту цих товарів незалежно від того, зазначені вони у списках чи ні.

² Поза межами залишаються товари та технології подвійного використання (у тому числі програмне забезпечення), які можуть використовуватися як засоби шпигунської діяльності, елементи систем контролю за громадським порядком і втручання у особисті права тощо.

зації, вона не конкретизує, як саме повинні бути побудовані національні контрольні механізми та спонукає держави звертатися до розроблених у межах багатосторонніх експортних режимів стандартів, не підкріплених реальною можливістю примусового виконання. Це призводить до того, що ефективність системи залежить від доброї волі держав та їх відданості цінностям та цілям цих режимів, а також ускладнюється обмеженістю участі у них окремих акторів (наприклад, Індії, Пакистану, Північної Кореї тощо).

При цьому з огляду на викладене можна дійти висновку, що наразі Україна на належному рівні підтримує міжнародні зусилля щодо встановлення контролю за переміщенням товарів подвійного використання. Водночас, слід наголосити, що назріло питання оновлення та актуалізації Єдиного списку, підготовку змін до якого з урахуванням імплементаційних вимог міжнародних договорів та керівних принципів багатосторонніх режимів експортного контролю здійснює Держекспортконтроль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Guidelines For Sensitive Missile-Relevant Transfers. *Missile Technology Control Regime* : веб-сайт. URL: <https://www.mtcr.info/de/mtcr-richtlinien/guidelines-for-transfer> (дата звернення: 15.08.2024).
2. Missile Technology Control Regime (M.T.C.R.). Equipment, Software and Technology Annex. MTCR/TEM/2024/Annex. 14th March 2024. URL: https://www.mtcr.info/download/pictures/a8/bcr8jdpfbqag5rm5m1i3atrjptggwf/mtcr-tem-technical_annex_2024-03-14.docx.pdf (дата звернення: 15.08.2024).
3. Resolution 1540 (2004) Adopted by the Security Council at its 4956th meeting on 28 April 2004. S/RES/1540(2004) / United Nations Security Council. URL: <https://documents.un.org/doc/un-doc/gen/n04/328/43/pdf/n0432843.pdf> (дата звернення: 15.08.2024).
4. Sanctions and Other Committees. *United Nations Security Council*: веб-сайт. URL: <https://www.un.org/securitycouncil/content/repertoire/sanctions-and-other-committees> (дата звернення: 15.08.2024).
5. Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies. PUBLIC DOCUMENTS. Vol. 1. Founding Documents. December 2019. URL: <https://www.wassenaar.org/app/uploads/2021/12/Public-Docs-Vol-I-Founding-Documents.pdf> (дата звернення: 15.08.2024).
6. About Wassenaar Arrangement. *The Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies*: веб-сайт. URL: <https://www.wassenaar.org/about-us/> (дата звернення: 15.08.2024).
7. Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies. PUBLIC DOCUMENTS. Vol. III. Compendium of Best Practice Documents. December 2022. URL: <https://www.wassenaar.org/app/uploads/2022/12/Public-Docs-Vol-III-Comp.-of-Best-Practice-Documents-Dec.-2022.pdf> (дата звернення: 15.08.2024).
8. Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies. PUBLIC DOCUMENTS. Vol. II. List of Dual-Use Goods and Technologies and Munitions List. December 2022. URL: <https://www.wassenaar.org/app/uploads/2022/12/List-of-Dual-Use-Goods-and-Technologies-Munitions-List-Dec-2022.pdf> (дата звернення: 15.08.2024).
9. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : Закон України від 20 лютого 2003 р. № 549-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
10. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання : Постанова від 28 січня 2004 року № 86 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-2004-p#n10> (дата звернення: 15.08.2024).
11. Про затвердження Положення про порядок надання гарантій та здійснення державного контролю за виконанням зобов'язань щодо використання у заявлених цілях товарів, які підлягають державному експортному контролю: Постанова від 27 травня 1999 року № 920 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/920-99-p#Text> (дата звернення: 15.08.2024).